

Powroty obywateli polskich z państw członkowskich UE od 2004 r. Wnioski z wybranych badań

BEATA SAMORAJ-CHARITONOW
Instytut Polityki Społecznej UW

STRESZCZENIE: *Artykuł stanowi przegląd wybranych badań realizowanych w Polsce od 2004 r., czyli od czasów pojawienia się tzw. migracji poakcesyjnej. Na początku przedstawione zostały czółowe ośrodki badawcze zajmujące się problematyką migracji w Polsce. Następnie ukazany został stan badań nad międzynarodowymi migracjami Polaków po 1989 r., a także miejsce reemigracji w badawczej problematyce migracyjnej. W kolejnej części przedstawione zostały założenia, przebieg oraz wnioski z czółowych badań dotyczących powrotów Polaków po 2004 r., które zostały zrealizowane w Polsce. Na zakończenie przybliżone zostały działania rządu podejmowane na rzecz zachęcenia migrantów do powrotu do Polski.*

SŁOWA KLUCZOWE: *międzynarodowe migracje, Polska, ośrodki badawcze, reemigracja, Unia Europejska*

Wstęp

Zjawisko międzynarodowej mobilności towarzyszy ludzkości od zarania dziejów. Najczęściej jest wynikiem konfliktów zbrojnych i prześladowań lub trudnej sytuacji ekonomicznej i społecznej. Szczególne nasilenie tego procesu miało miejsce w początkach XX w., zwłaszcza po II wojnie światowej. W efekcie zaowocowało to powstawaniem regulacji o charakterze międzynarodowym oraz organizacji międzynarodowych regulujących przepływ fal imigrantów, obejmujących swoim zasięgiem coraz szerszy zakres podmiotowy i przedmiotowy.

Kwestię tę uregulowano również w ramach struktur Unii Europejskiej. Politykę Wspólnoty dotyczącą przepływu cudzoziemców, w tym zwłaszcza ich dostępu do rynku pracy, podzielić można na dwie zasadnicze płaszczyzny: wewnętrzną (dotyczącą swobody podejmowania zatrudnienia przez obywateli państw członkowskich na obszarze UE) oraz zewnętrzną (związaną z podejmowaniem zatrudnienia na terenie UE przez obywateli krajów trzecich).

Zagwarantowanie obywatelom UE rzeczywistej swobody przemieszczania się jest jed-

nym z głównych priorytetów Wspólnoty. Chodzi przede wszystkim o to, by wszyscy mogli korzystać z możliwości, jakie niosą ze sobą integracja europejska i wspólny rynek.

Co do zasady rynek wewnętrzny UE jest obszarem bez granic wewnętrznych, którego integralnymi elementami są cztery podstawowe swobody: przepływu towarów, usług, kapitału i pracowników. Bezpośrednim impulsem dla wprowadzenia tych swobód było dążenie do podniesienia poziomu i jakości życia obywateli Unii Europejskiej.

Utworzenie wspólnego rynku wymagało likwidacji różnego rodzaju barier, które mogłyby ograniczać swobodę przepływu w czterech wyżej wymienionych obszarach. Były to głównie:

- 1) bariery o charakterze administracyjnym, odnoszące się do ludzi i towarów (kontrolle graniczne – celne i paszportowe, które ograniczały swobodne przemieszczanie się między krajami Wspólnoty i wpływały na wzrost cen towarów i usług),
- 2) odmienne normy i certyfikaty oraz standardy w poszczególnych dziedzinach życia (np. w edukacji, opiece zdrowotnej i bezpieczeństwie),

3) bariery fiskalne (zróznicowane systemy podatkowe utrudniające przepływ towarów).

Likwidacja tych barier stała się z czasem jednym z priorytetów działań współpracujących ze sobą państw europejskich, czego rezultatem jest m.in. swoboda przepływu pracowników regulowana zapisami Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską (TA).

Dla Polski przepisy te nabrały szczególnie znaczenia po wstąpieniu w struktury europejskie. W większości państw wprowadzono wówczas okresy przejściowe dla pracowników z Polski. Wyjątkiem były Szwecja, Irlandia oraz Wielka Brytania, które od razu otworzyły rynki pracy dla nowych pracowników. Dwa ostatnie z wymienionych państw cieszyły się szczególnie powodzeniem jako cel emigracji zarobkowej z Polski, jednak należy podkreślić, że poakcesyjna emigracja Polaków do krajów Unii Europejskiej nie jest procesem definitywnym i ma charakter cyrkulacyjny. W warunkach wolnego przepływu osób i usług w ramach Unii Europejskiej odpływ wiąże się z późniejszym napływem powrotnym bądź emigracją do innego kraju przyjmującego.

O skali powrotów istotnie decydują warunki, jakie emigranci zastaną w kraju przyjmującym. Ze względu na kryzys gospodarczy z lat 2008–2009 Polska spodziewała się wzmożonych powrotów Polaków do ojczyzny. Wydaje się, że z tego względu problematyka reemigracji Polaków wymaga szczególnej uwagi i podjęcia działań służących aktywizacji zawodowej powracających do Polski emigrantów zarobkowych.

Niniejszy artykuł stanowi przegląd wybranych badań realizowanych w Polsce od 2004 r., czyli od czasów pojawienia się tzw. migracji poakcesyjnej. Na początku przedstawione zostaną czołowe ośrodki badawcze zajmujące się problematyką migracji w Polsce, następnie ukazany zostanie stan badań nad międzynarodowymi migracjami Polaków po 1989 r., a także miejsce reemigracji w badawczej problematyce migracyjnej. W kolejnej części przedstawione zostaną założenia, przebieg oraz wnioski z czołowych badań dotyczących po-

wrotów Polaków po 2004 r., które zrealizowane zostały w Polsce. Na zakończenie przybliżone zostaną pokrótce działania rządu podejmowane na rzecz zachęcenia migrantów do powrotu do Polski.

Badania nad zjawiskiem migracji międzynarodowych mają w Polsce wieloletnią tradycję. Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego opracował w 2012 r. listę ośrodków naukowo-badawczych współpracujących ze sobą w ramach Sieci Badaczy Migracji¹. Wśród czołowych ośrodków o najdłuższej tradycji znalazły się między innymi Instytut Gospodarstwa Społecznego Szkoły Głównej Handlowej (wcześniej SGPiS) oraz Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Wśród ośrodków współcześnie intensywnie zajmujących się problematyką migracyjną znalazły się m.in. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych oraz dwa podmioty działające w Uniwersytecie Warszawskim: Ośrodek Badań nad Migracjami oraz Instytut Polityki Społecznej Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych.

Problematyką migracyjną zajmują się zarówno w praktyce, jak i badawczo także podmioty III sektora, takie jak stowarzyszenia i fundacje działające jako *think tanki*, m.in. Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Fundacja Rozwoju „Oprócz Granic” czy Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.

Istnieją także ośrodki naukowo-badawcze, które zajmują się problematyką migracji Polaków w ujęciu regionalnym, jak np. Katedra Ekonomii i Badań nad Rozwojem Wydziału Inżynierijno-Ekonomicznego Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu czy Katedra Polityki Społecznej i Ubezpieczeń Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Poza ośrodkami *stricto* naukowo-badawczymi ruchy migracyjne Polaków (w tym powroty zza granicy) badają także urzędy pracy w ramach działań obserwatoriów rynku pracy.

Poza wyżej wymienionymi ośrodkami badawczymi w Polsce realizowane są także badania opinii społecznej. Jednym z tematów podejmowanych w ramach tych badań jest problematyka migracyjna. Czołowym ośrodkiem

¹ Lista ośrodków według stanu na dzień 7.02.2012 r. znajduje się pod adresem www.migracje.uw.edu.pl/download/1788/, pobrano 1.07.2015.

Tabela 1. *Struktura tematyczna realizowanych badań naukowych*

Liczba projektów	Imigracja	Emigracja po 1990 r.	Emigracja poakcesyjna (po 2004 r.)	Reemigracja poakcesyjna (po 2004 r.)	Pozostałe
73	22	19	8	2	22

Źródło: opracowanie własne.

realizującym takie badania jest Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS).

Wśród głównych obszarów badawczych, jakimi zajmują się ww. ośrodki należy wymienić: teorie i metody badań nad migracjami; determinanty decyzji migracyjnych na różnych poziomach analizy; przyczyny, konsekwencje, kierunki oraz natężenie wyjazdów z Polski; napływ i funkcjonowanie cudzoziemców na polskim rynku pracy; imigracja z krajów postsowietycznych, w tym zwłaszcza z Rosji, Białorusi i Ukrainy; repatriacja; powstawanie, funkcjonowanie i integracja społeczności imigranckich w Polsce; polityka migracyjna w Polsce i w UE; migracje przygraniczne, migracje nielegalne, problematyka uchodźcza czy wreszcie problematyka reemigracji.

Wśród wszystkich poruszanych tematów i zagadnień migracyjnych problematyka reemigracji stanowi obszar najsłabiej rozpoznany. Pewną reprezentację tego stanu rzeczy może przedstawiać analiza tematyki projektów badawczych realizowanych przez Ośrodek Badań nad Migracjami, który od 2004 r. zrealizował łącznie 73 projekty badawcze dotyczące problematyki migracyjnej (tabela 1).

Z danych tabeli 1 wynika, że wśród wszystkich badań dotyczących zagadnień migracji międzynarodowych tematyka powrotów (reemigracji) stanowi margines badań nad migracjami. Wydaje się, że problematyka ta ze względu na swoją istotę jest niedoreprezentowana w badaniach migracyjnych. Należy jednak pamiętać, że powyższe ujęcie nie stanowi informacji reprezentatywnej dla całego kraju i wszystkich ośrodków badawczych.

Po analizie zakresu prac czołowych ośrodków badawczych w Polsce udało się zgromadzić informację o kilkunastu projektach badawczych, których istotę stanowiła reemigracja Polaków – w pewnym zakresie dotyczyła one tego problemu.

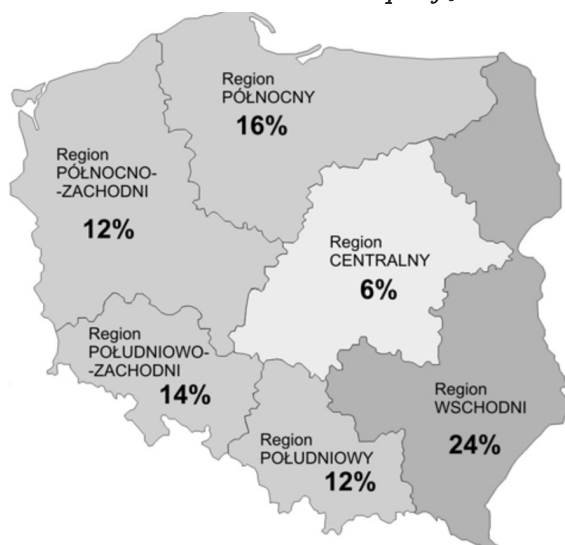
W 2013 r. Centrum Badania Opinii Społecznej przeprowadziło badanie pt. *Aktualne problemy i wydarzenia* (282)². Badanie przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich (*face-to-face*) wspomaganych komputerowo (CAPI) w dniach 7–14 listopada 2013 r. na liczącej 990 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski. Z badań wynika, że co siódmy dorosły Polak (14%) przyznaje, że od wejścia Polski do Unii Europejskiej wyjeżdżał do pracy za granicę lub nadal tam pracuje. Wśród krajów, do których badani udają się najczęściej, znalazły się: Niemcy (36%), Wielka Brytania (21%), Belgia (9%), Holandia (9%), Włochy (6%), Francja (6%), Stany Zjednoczone (5%) oraz Irlandia (2%). Co ósmy badany (13%) przyznał, że ktoś z jego gospodarstwa domowego pracuje za granicą, a ponad dwie trzecie (69%) ma kogoś bliskiego – czy to członka rodziny, czy znajomego – który mieszka za granicą.

Co czwarty Polak (24%) deklaruje gotowość podjęcia pracy poza granicami Polski. Trzy czwarte (74%) odrzuca możliwość wyjazdu z Polski w poszukiwaniu pracy. Stosunek do pracy za granicą zależy jednak przede wszystkim od wieku badanych. Wśród respondentów w wieku od 18 do 24 lat tylko co trzeci (36%) odrzuca możliwość wyjazdu.

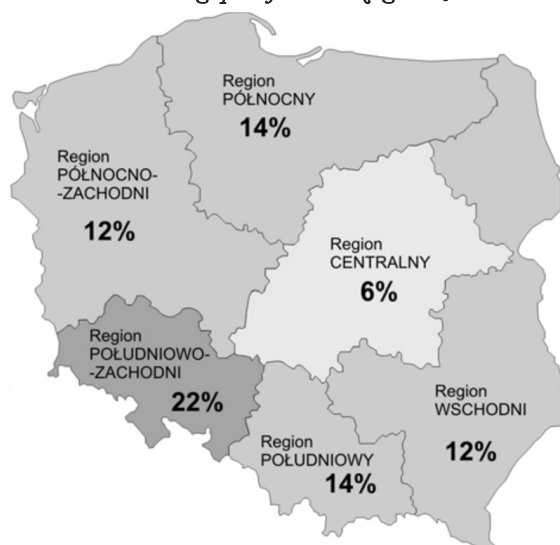
W badaniu odnotowano znaczne różnice regionalne w doświadczeniach emigracyjnych i tego, jak wpływa ona na życie mieszkańców poszczególnych regionów. Dane obrazujące to zjawisko przedstawiają mapy 1 i 2. Pokazują one nie tylko wyraźne zróżnicowanie natężenia migracji w zależności od regionu Polski, ale także różnice w charakterze i długości trwania ruchów migracyjnych. W zakresie skali osobistych doświadczeń migracyjnych zdecydowanie wyróżnia się Region Wschodni, najbiedniejszy obszar kraju. Niemal co czwarty mieszkaniec (24%) z tego regionu pracował za gra-

² *Poakcesyjne migracje zarobkowe*, Komunikat z badań BS/166/2013, Warszawa, listopad 2013.

Mapa 1. *Badani, którzy pracowali za granicą po wejściu Polski do UE lub nadal tam pracują*

Mapa 2. *Badani deklarujący, że ktoś z ich gospodarstwa domowego pracuje obecnie za granicą*

Legenda do obu map: Region Centralny – łódzkie i mazowieckie. Region Południowy – małopolskie i śląskie. Region Wschodni – lubelskie, podkarpackie, świętokrzyskie i podlaskie. Region Północno-Zachodni – wielkopolskie, zachodniopomorskie i lubuskie. Region Południowo-Zachodni – dolnośląskie i opolskie. Region Północny – kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie oraz pomorskie.

Źródło: *Poakcesyjne migracje zarobkowe*, Komunikat z badań BS/166/2013, CBOS, Warszawa 2013, s. 8.

nią po wejściu Polski do Unii Europejskiej lub nadal tam pracuje. W Regionie Centralnym czterokrotnie mniej osób (6%) wyjeżdżało do pracy za granicę. Ponadto w tym regionie najmniejszy odsetek badanych deklaruje, że ktoś z ich gospodarstwa domowego pracuje za granicą (6%). Najwięcej badanych w gospodarstwach domowych, których przynajmniej jedna osoba pracuje za granicą, jest w Regionie Południowo-Zachodnim (22%).

Kierunki migracji, na które wskazują badania CBOS, potwierdzają także badania GUS. Różnica pojawia się dopiero w natężeniu i skali zjawiska. W 2013 r. GUS opublikował raport dotyczący migracji zagranicznych ludności, opracowany na podstawie wyników Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w 2011 r.³ Jest to ogólnopolskie badanie repre-

zentacyjne przeprowadzone metodą mieszaną, w którym badaniu poddano 2 744 000 mieszkań. W spisie badano powroty Polaków po pobyciu za granicą trwającym co najmniej rok. Wśród krajów, do których Polacy wyjeżdżają w poszukiwaniu zatrudnienia, wskazano przede wszystkim Wielką Brytanię (30%), Niemcy (22%), Irlandię (6,4%), Holandię (5,2%) oraz Włochy (4,6%).

Wyniki spisu wykazały, że ponad 1009 tys. mieszkańców Polski przebywało kiedykolwiek za granicą przez co najmniej rok⁴. Wśród osób, które kiedykolwiek w życiu przebywały za granicą, ponad 730 tys. wyjechało i powróciło (reemigrowało), pozostali nigdy wcześniej w Polsce nie mieszkali. Wśród osób, które powróciły, są również te osoby, które wymeldowały się z pobytu stałego w Polsce, ale

Tabela 2. *Kierunki emigracji zarobkowej Polaków*

Ogółem	Europa	Wielka Brytania	Niemcy	Irlandia	Holandia	Włochy
2 017 000	1 717,600 (85% wszystkich badanych, w tym w UE – 81,5%)	612 000 (30% ogółu)	435 000 (22% ogółu)	129 000 (6,4% ogółu)	106 000 (5,2% ogółu)	92 000 (4,6% ogółu)

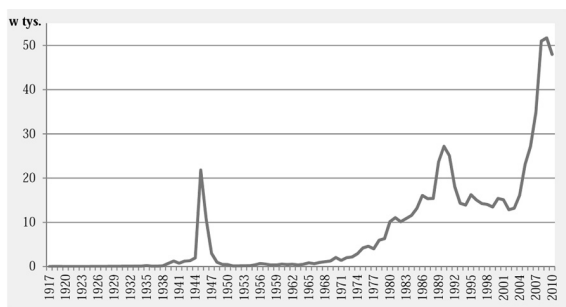
Źródło: GUS, *Migracje zagraniczne ludności*, Warszawa 2013.

³ GUS, *Migracje zagraniczne ludności*, Warszawa 2013.

⁴ Liczba ta nie obejmuje osób, które w momencie spisu przebywały na emigracji przez co najmniej rok (zachowując zameldowanie na stałe w Polsce).

w późniejszym okresie powrócili i zameldowały się ponownie na pobyt stały w kraju. Należy zaznaczyć, że powróciło znacznie więcej osób, ale część z nich ponownie przebywała za granicą w momencie spisu. Skalę zjawiska obrazuje wykres 1.

Wykres 1. *Ludność, która przebywała za granicą przez co najmniej rok i powróciła do Polski według roku powrotu**

* Bez osób, które w momencie spisu przebywały za granicą przez co najmniej rok.

Źródło: GUS, *Migracje zagraniczne ludności*, Warszawa 2013, s. 72.

Powroty odbywały się w różnych latach, jednak ich wzrost był widoczny po każdej większej fali emigracji, ponieważ wyjazdom zawsze w jakimś stopniu towarzyszą powroty.

Liczba powrotów jest również zależna od uwarunkowań historycznych i sytuacji ekonomicznej w Polsce i na świecie. Wyrażna jest fala powrotów po drugiej wojnie światowej, następnie po 1970 r. Wyraźnie zauważalny jest także wzrost liczby powrotów po 1989 r. Największa fala powrotów towarzyszy jednak najnowszej fali emigracji, w tym szczególnie powrotów w latach 2008–2011. Z analizy danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w latach 2002–2011 reemigrowało do Polski 299 tys. osób, z czego 57% (172 tys.) w latach 2008–2011, czyli w latach kryzysu ekonomicznego w Europie i na świecie.

W ramach projektu *Circular flows: mapping the scale and nature of emigration amongst Britain's immigrants*, realizowanego wspólnie przez Fundację Instytut Spraw Publicznych⁵ oraz Institute for Public Policy Research z Wielkiej Brytanii, przeprowadzono badanie wśród Polaków,

którzy po okresie zatrudnienia w Wielkiej Brytanii lub Irlandii powrócili do Polski⁶. Ze względu na fakt, iż zjawisko „reemigracji” dotyczy niewielkiej części populacji wywiady przeprowadzono metodą „kuli śnieżnej” na próbie 371 osób. W badaniu postawiono m.in. następujące pytania badawcze:

- 1) Jakie były motywy wyjazdu z kraju (bezrobocie, wyższe zarobki, możliwość zdobycia nowych doświadczeń oraz nauki języka, sytuacja polityczna w Polsce)?
- 2) Jakie emigranci mieli oczekiwania wyjeżdżając i jak wyglądało ich skonfrontowanie z rzeczywistością?
- 3) Czym zajmowali się przebywając na emigracji (studia, praca u pracodawcy brytyjskiego, prowadzenie własnej działalności gospodarczej, opieka nad dziećmi)?
- 4) Co skłoniło wybranych Polaków do powrotu do kraju (trudności ze znalezieniem pracy, praca poniżej kwalifikacji, niskie zarobki, rodzina w Polsce, możliwość kariery w kraju) i jak oceniają swój przyjazd do kraju?
- 5) Jaki jest stosunek do powrotów wśród osób przebywających obecnie w Wielkiej Brytanii?
- 6) Jakie czynniki mogłyby zachęcić innych emigrantów do powrotu do kraju?

Z badania wynika, że głównym motywem migracji do Wielkiej Brytanii były względy ekonomiczne (poszukiwanie pracy lub podjęcie oferty pracy, lepsze perspektywy zawodowe), ale pomimo tego iż badani wyjechali z Polski z powodów ekonomicznych, to swoją decyzję o powrocie do kraju uzasadniali względami osobistymi (tęsknota za domem i chęć dołączenia do krewnych w kraju). Duża część osób podkreślała, że powrót do kraju planowała jeszcze przed wyjazdem do Wielkiej Brytanii (wypełnienie planu, zarobienie zaplanowanej wcześniej kwoty).

Pomimo wydłużania się średniego okresu spędzonego za granicą, współczesne migracje poakcesyjne nie mają charakteru wyjazdów na

⁵ J. Frelak, B. Roguska, *Powroty do Polski – wyniki badań*, Warszawa 2008.

⁶ Badanie przeprowadzono wśród Polaków, przebywających aktualnie w kraju, którzy w ciągu ostatnich dziesięciu lat mieszkali w Wielkiej Brytanii lub Irlandii Północnej przez przynajmniej 3 miesiące. Badanie zostało zrealizowane w dniach 28 marca – 12 kwietnia 2008 r. przez Millward Brown SMG/KRC.

stałe. Blisko połowa osób (46%) przebywała w Wielkiej Brytanii nie dłużej niż pół roku. Większość badanych deklaruje, że wyjechała do Wielkiej Brytanii sama (55%). Więcej niż co piąta osoba udała się tam z grupą znajomych, przyjaciół (22%).

Powrót do kraju nie jest już widziany jako decyzja ostateczna, o czym świadczą dalsze plany migracyjne osób, które wrócili. Podobny odsetek badanych zadeklarował chęć ponownego wyjazdu (33%), jak i pozostania w Polsce (37%). Badani deklarują, że większość (sami oraz znajomi) wróci do Polski za jakiś czas (26%) bądź zostanie na stałe w Wielkiej Brytanii (28%).

Pytani o czynniki, które wpłyną na zjawisko powrotów, wskazują na zdecydowany wzrost zarobków w Polsce (77%) oraz pracę w Polsce odpowiadającą kwalifikacjom i doświadczeniu pracownika, umożliwiającą rozwój zawodowy i awans (42%).

Większość pracujących wykonuje prace poniżej swoich kwalifikacji zawodowych (należy jednak wziąć pod uwagę obniżenie poziomu edukacji w Polsce i wzrost liczby „niskowartościowych dyplomów”).

Większość badanych, która wróciła, ocenia, że wyjazd i doświadczenia z nim związane nie odbiegały od ich oczekiwań (45%), bądź były one lepsze niż oczekiwali (24%). Rozczarowanie przeżyło tylko 18% osób, które wróciły do Polski.

Ośrodek Badań nad Migracjami zrealizował, jak wspomniano wcześniej, dwa projekty, które dotyczyły strictly problematyki powrotów Polaków. Pierwszy z nich, zatytułowany *Poakcesyjne powroty Polaków*, realizowany był w okresie 2008–2009. Badaniu poddano skalę, strukturę społeczno-demograficzną, kierunki reemigracji, mechanizmy powrotu, a także możliwości reintegracji (w szczególności reintegracji zawodowej na polskim rynku pracy)⁷.

Drugi z projektów pt. *Possibilities and Realities of Return Migration (PREMIG)* realizowany był w latach 2012–2013. W projekcie założono dwa podstawowe cele:

- 1) analizę zjawiska migracji powrotnych z Norwegii i Wielkiej Brytanii wśród przedstawicieli takich narodowości, jak: Polacy, Afgańczycy, Irakijczycy, Pakistańczycy i obywatele Burundi;
- 2) udzielenie odpowiedzi na cztery kluczowe pytania badawcze:
  - a) Jak imigranci znajdujący się w różnych sytuacjach życiowych odnoszą się do ewentualnej migracji powrotnej?;
  - b) Jak wpływa możliwość powrotu do kraju pochodzenia na integrację ze społecznością przyjmującą w Norwegii/Wielkiej Brytanii oraz na stosunki transnarodowe migrantów?;
  - c) Jak możemy rozumieć i wyjaśnić wzory współczesnych powrotów imigrantów z Norwegii?;
  - d) W jaki sposób doświadczają migracji powrotnej sami migranci, a w jaki sposób społeczności lokalne, do których wracają?;

Działania w projekcie koncentrowały się wokół pięciu obszarów tematycznych: decyzje powrotowe, dobrowolność migracji powrotnych, transnarodowość powrotów, gender a migracje powrotne oraz analiza kontekstu norweskiego.

Wśród najważniejszych przyczyn decyzji o powrocie do Polski wskazano powody zachowawcze (powrót był planowany, migrant zarobił zaplanowaną kwotę i cel jego wyjazdu został zrealizowany). Ale drugą istotną przyczyną są powroty z powodu porażki migracyjnej w okresie kryzysu (brak pracy za granicą, utrata pracy). Najczęściej jednak kryzys przeczekiwano za granicą. Migranci powrotni mają problemy z aklimatyzacją na rynku pracy, które przede wszystkim wynikają z nieelastycznego rynku pracy w Polsce. Jednocześnie jest to

⁷ Wyniki tych badań publikowane były m.in. w następujących pozycjach: I. Grabowska-Lusińska (red.), *Poakcesyjne powroty Polaków*, CMR Working Papers, nr 43/(101), Warszawa 2010; E. Jaźwińska-Motyłska E. (red.), *Kariery i mobilność społeczno-zawodowa migrantów poakcesyjnych*, CMR Working Paper, nr 65/(123), Warszawa 2013; K. Iglicka, *Poakcesyjne migracje powrotne Polaków: geneza, przyczyny i konsekwencje*, Biuletyn RPO, Warszawa 2010; K. Iglicka, *Powroty Polaków po 2004 r. W pętli pułapki migracji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010; M. Lesińska (red.), *Polityka państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli. Teorie i praktyka*, CMR Working Papers, nr 44/(102), Warszawa 2010.

czynnik, który ponownie wypycha Polaków z rynku pracy i generuje albo powrót do kraju imigracji, albo wyjazd do innego kraju w celu poszukiwania zatrudnienia.

K. Iglicka⁸ pisze wręcz o powstaniu zjawiska tzw. pułapki „przerwy w życiorysie”, które dotyczy emigrantów z wykształceniem wyższym podejmujących za granicą pracę poniżej swoich kwalifikacji. Po powrocie do kraju, szukając pracy w swoim zawodzie, mają przerwę w zdobywaniu odpowiedniego wykształcenia. Poza tym zjawiskiem autorka wymienia także zjawiska pułapki wysokich zarobków za granicą (po powrocie do Polski trzeba się zmierzyć z akceptacją niższych stawek/płacy niż w kraju emigracji), pułapki „zmiany kulturowej” (trzeba się zmierzyć z zaakceptowaniem swojego najbliższego otoczenia – miejscowości: miasta/wsi), a także z problemami z funkcjonowaniem polskich instytucji rynku pracy (w ocenie respondentów procedury w polskich instytucjach są skomplikowane i mało przejrzyste).

Część ośrodków naukowo-badawczych podejmowało w omawianym okresie badania migracji powrotnych Polaków na poziomie regionalnym. Takie badania przeprowadzono m.in. na Opolszczyźnie, w Krakowie (woj. małopolskie), Olsztynie (woj. warmińsko-mazurskie) i Białymstoku (woj. podlaskie).

Ze względu na bliskość granicy z Niemcami oraz długoletnią tradycję wyjazdów zarobkowych Polaków do Niemiec na terenie województwa opolskiego przeprowadzono wiele badań dotyczących zjawiska migracji zagranicznych. W tym przypadku także reprezentacja badań nad problematyką reemigracji (wśród innych badań migracyjnych) jest najobszerniejsza.

W ramach projektu *Wypracowanie metod zmniejszania emigracji zarobkowej i wspierania migrantów na polskim rynku pracy* podjęto się próby wypracowania na poziomie regionalnym metody wspierania powrotu migrantów (m.in. wsparcie umiejętności adaptacyjnych imigrantów, przygotowanie poradników) oraz oceny

możliwości oddziaływania – poprzez narzędzia stymulujące – na zachowania migracyjne mieszkańców regionu opolskiego oraz na ich adaptację na regionalnym i lokalnym rynku pracy. Efektem tego projektu była publikacja bezpłatnych raportów i poradników dostępnych na stronie internetowej Akademickiego Inkubatora Przedsiębiorczości.

Autorzy badania podkreślali występowanie silnej regionalizacji procesów migracyjnych, która oddziałuje na rozwój społeczno-gospodarczy regionu oraz długą tradycję odpływu migracyjnego, która prowadzi do permanentnej depopulacji regionów, co niesie za sobą określone, przeważająco negatywne, skutki społeczne, demograficzne, ekonomiczne i kulturowe. Region opolski jest bowiem od co najmniej kilku dekad obszarem źródłowym migracji przede wszystkim do Niemiec, a począwszy od lat 90. również do innych krajów europejskich (Holandia, Wielka Brytania).

Wśród przyczyn podejmowania wyjazdów zagranicznych w regionie opolskim wskazano pierwszoplanową rolę wysokich dysproporcji zarobków oraz zaznaczono, że odpływ ma charakter trwały (stale ujemne saldo migracji zagranicznych na poziomie około 2 tys. osób rocznie), wzmacniany znaczącymi i ustabilizowanymi przepływami czasowymi, które często przyjmują formę ruchu wahadłowego – na poziomie około 50–70 tys. osób rocznie. Autorzy badań podkreślali, że w przypadku Opolszczyzny praca za granicą stała się trwałą i znaczącą składową regionalnego rynku pracy.

Wieloletnią tradycję badań nad opolskimi migracjami ma Katedra Ekonomii i Badań nad Rozwojem Wydziału Inżynieryjno-Ekonomicznego Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Wśród projektów, które podejmowały badania reemigracji, wskazać można m.in. projekt pt. *Migracje zarobkowe z województwa opolskiego. Przyczyny i charakterystyka pracy za granicą oraz warunki powrotu*⁹; *Zewnętrzne migracje ludności wiejskiej Opolszczyzny po wejściu Polski do Unii Europejskiej; Konsekwencje w kontekście sytuacji*

⁸ K. Iglicka, *Powroty Polaków...*, op. cit.

⁹ A. Brzezina i in., *Migracje zarobkowe z województwa opolskiego: przyczyny i charakterystyka pracy za granicą oraz warunki powrotu*, zespolony raport badawczy pod red. R. Jończego, Fundacja Rozwoju Śląska oraz Wspierania Inicjatyw Lokalnych, Regionalny Ośrodek Europejskiego Funduszu Społecznego, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Katedra Ekonomii i Gospodarowania Środowiskiem, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole 2007.

społeczno-demograficznej i regionalnego rynku pracy¹⁰; *Przedsiębiorstwa jutra – programowanie trendów rozwojowych w województwie opolskim*¹¹.

Celem ostatniego z wymienionych projektów było dokonanie całościowej oceny procesu migracji zarobkowych z obszarów wiejskich z perspektywy regionalnej. Badania prowadzone były wśród migrantów zarobkowych z obszarów wiejskich (503 migrantów).

We wnioskach, jakie płynęły z badania, autorzy wskazali przede wszystkim, że głównym kierunkiem migracji są Niemcy, Holandia, Wielka Brytania, Irlandia i Austria, a najczęstszą przyczyną wyjazdów są względy ekonomiczne. Najwięcej osób wskazało na możliwość uzyskania lepszych zarobków (81,9%). Jedynie 13,9% wskazało na brak możliwości znalezienia w Polsce jakiegokolwiek pracy (8,9%) lub niemożność znalezienia pracy zgodnej z kwalifikacjami (5,0%). Problemy ze znalezieniem pracy mają zwłaszcza osoby w grupach wiekowych 18–25 oraz 26–35 lat, ale w tym przypadku bardziej liczy się niemożność znalezienia pracy zgodnej z kwalifikacjami niż jakiegokolwiek pracy w Polsce.

Wśród mieszkańców Opolszczyzny duża część posiada podwójne obywatelstwo, co także różnicuje ich sytuację w stosunku do osób posiadających jedynie obywatelstwo polskie oraz w zasadniczym stopniu wpływa na wybór kierunku migracji. Sytuację tę obrazuje tabela 3.

Tabela 3. *Kierunki emigracji zarobkowej Polaków*

Kraj emigracji	Podwójne obywatelstwo	Pojedyncze obywatelstwo	Ogółem
Niemcy	141 (41,2%)	60 (37,3%)	201 (40%)
Holandia	148 (43,3%)	24 (14,9%)	172 (34,2%)
Niemcy i Holandia	18 (5,3%)	2 (1,2%)	20 (4,0%)
Wielka Brytania	2 (0,6%)	45 (28%)	47 (9,3%)
Austria	25 (7,3%)	0 (0,0%)	25 (5,0%)
Irlandia	0 (0,0%)	11 (6,8%)	11 (2,2%)

Źródło: opracowanie własne.

Wśród powodów, dla których respondenci wybierają dany kraj jako kierunek swojej migracji, wskazywano przede wszystkim wysokie zarobki (41%), co potwierdza także wyniki badań ogólnopolskich. Wśród pozostałych czynników występujących na Opolszczyźnie wskazywano przede wszystkim siłę sieci migracyjnych (na fakt, że pracują tam znajomi czy krewni wskazało ogółem 33,2% respondentów, natomiast szczególnie wysoki był ten odsetek w stosunku do osób wyjeżdżających do Wielkiej Brytanii (51,1%) oraz znajomość języka obcego (29%) – w największym stopniu dotyczyło to prac podejmowanych w Niemczech (48,3%) oraz Wielkiej Brytanii (42,6%).

W badaniu pytano także o sytuacje, które skłoniłyby respondentów do powrotu do Polski. Przede wszystkim wskazywano na powody związane z pracą zarobkową: wyższe zarobki w Polsce (62,8% udzielonych odpowiedzi), praca zgodna z kwalifikacjami (18 wskazań, 4,9%), stała (pewna, dobra) praca (16 osób), lepsze warunki pracy (7 osób), brak pracy za granicą (6 osób). Drugim powodem były sprawy rodzinne (46 wskazań, 12,4%). Jedynie 2,2% osób stwierdziło, że nic ich nie skłoni do powrotu do Polski.

Oczekiwania finansowe Polaków z Opolszczyzny związane z potencjalnym powrotem do Polski można określić jako stosunkowo wygórowane, ponieważ skłonni są wrócić do Polski o ile płaca będzie wynosiła średnio około 2800 zł, przy czym aż 1/5 badanych wymaga do podjęcia pracy w Polsce wynagrodzenia na poziomie 3400–5000 zł.

Badania nad powrotami Polaków z zagranicy prowadzono także we wschodniej Polsce, w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, lubelskim, podkarpackim oraz świętokrzyskim. Warto tu wskazać na badania prowadzone przez Katedrę Polityki Społecznej i Ubezpieczeń Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie¹², w którym zrealizowano m.in. projekty *Wpływ powrotów z migracji na*

¹⁰ Wojewódzki Urząd Pracy w Opolu, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Opole-Wrocław 2008.

¹¹ R. Jończy, *Warunki powrotu zagranicznych emigrantów zarobkowych do województwa opolskiego (w kontekście niedopasowań strukturalnych na opolskim rynku pracy)*, Pro Media, Opole 2010.

¹² Zespół ds. badań nad migracjami pod kierunkiem dr hab. Anny Organiściak-Krzykowska, prof. UWM.

rynek pracy Polski Wschodniej¹³ oraz *Powrót do domu – psychospołeczne mechanizmy adaptacyjne migrantów powrotnych z terenu województwa warmińsko-mazurskiego*¹⁴.

Drugi ze wspomnianych projektów przeprowadzony został na próbie 2857 reemigrantów, którzy po powrocie do kraju zarejestrowali się jako bezrobotni. Autorzy wyznaczyli w projekcie kilka celów szczegółowych, m.in. przedstawienie rozmiarów migracji (szacunkowe dane), weryfikacja hipotezy o niewielkim wpływie kryzysu gospodarczego na powroty do Polski, uzyskanie danych dotyczących transferów pieniężnych podczas pracy za granicą oraz sposobów ich zagospodarowania, ustalenie stopnia trwałości powrotów z emigracji i określenie rodzajów migracji powrotnych oraz podkreślenie w badaniach nad migracjami powrotnymi specyfiki związanej z peryferyjnością obszaru Polski Wschodniej¹⁵.

Z analiz podjętych w ramach projektu wynika, że większość bezrobotnych reemigrantów to mężczyźni (54,7% w stosunku do 45,3%), najczęściej młodzi (80% badanych to osoby do 40 roku życia, najlicniejsza grupa 26–30 lat). Stan cywilny nie miał większego wpływu na decyzje migracyjne (rozkład po połowie 49,2% – samotni, w tym 43% kawaler/panna oraz 6,2% rozwodnicy, natomiast 48,7% żonaty/zamężna).

Wśród przyczyn wyjazdów wskazywano głównie powody ekonomiczne (trudna sytuacja materialna rodziny – 78,2%) oraz związane z rynkiem pracy w Polsce (brak ofert pracy – 30,6%; niskie zarobki – 29,6%, utrata pracy – 15,5%). Pracy za granicą poszukiwano głównie poprzez prywatną sieć kontaktów zagranicznych (rodzina, znajomi – 65,7%), ale także przez Internet – 13,1% i biura pośrednictwa pracy – 10,3%.

Poza wskazanymi wyżej badaniami przeprowadzono także badania w innych województwach, m.in. podlaskim¹⁶ oraz małopolskim¹⁷.

Wnioski

Problematyka migracji, w tym także reemigracji charakteryzuje się brakiem podstawowych danych ilościowych ze względu na brak rejestrów przepływów migracyjnych oraz ich kierunków (wiele krajów w ogóle nie prowadzi statystyk dotyczących powrotów). Problemem w badaniach zjawiska przepływów ludności jest także brak jednej i obowiązującej dla wszystkich państw Unii Europejskiej definicji migranta powrotnego, co powoduje brak możliwości prowadzenia międzynarodowych badań porównawczych.

Nowa emigracja poakcesyjna różni się znacząco od poprzednich rodzajów migracji, co ma olbrzymie znaczenie także dla potencjalnych powrotów. Osoby wyjeżdżające do pracy za granicę (i powracające) charakteryzuje młody wiek (więcej niż połowa osób migrujących zarobkowo to osoby poniżej 40. roku życia), brak zobowiązań rodzinnych (bezdzielnosc i stan wolny dużej części emigrantów powodują przedłużanie się okresu pobytu za granicą oraz niewielki transfer finansowy do kraju, zwłaszcza wśród osób migrujących do Wielkiej Brytanii i Irlandii), brak motywacji do powrotu do kraju.

Osoby obecnie wyjeżdżające do pracy charakteryzują się coraz wyższym wykształceniem oraz coraz lepszą znajomością języków obcych, co ułatwia im adaptację i aklimatyzację, a nawet awanse zawodowe w kraju imigracji i jednocześnie demotywuje do powrotu. Praca podejmowana za granicą jest coraz częściej pierwszą pracą w ogóle, a więc

¹³ Projekt badawczy realizowany we współpracy z Katedrą Makroekonomii Uniwersytetu Łódzkiego oraz Katedrą Rynku Pracy Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach (okres realizacji 2011–2013).

¹⁴ Zespół Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego oraz Uniwersytetu Łódzkiego.

¹⁵ Wyniki badań przedstawione są w książce A. Organiściak-Krzykowska i zespół, *Powroty z migracji wobec sytuacji na rynku pracy w Polsce*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2013.

¹⁶ *Powroty z zagranicy mieszkańców województwa podlaskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2012.

¹⁷ O. Dębowska, *Migracje – wyniki aktualnych badań i analiz*, Małopolskie Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji, Kraków 2007. Publikacja powstała w Wojewódzkim Urzędzie Pracy w Krakowie w ramach projektu *Małopolskie Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji*.

punkt odniesienia dotyczący warunków zatrudnienia i płacy w Polsce, które skłoniłyby migrantów do powrotu się zmienia (coraz większe wymagania). Wyjazdy coraz częściej nie mają określonego charakteru czasowego.

Dotychczasowe działania rządu w zakresie zachęcania młodych migrantów do powrotu do kraju nie przyniosły należytych rezultatów¹⁸. Działania te zostały ocenione jako pozorowane, wzbudzające nadzieje, ale głównie jako propagandowe¹⁹.

Biorąc pod uwagę, że problem migracji dotyczy głównie osób młodych, wydaje się, że należy podjąć nowe działania, aby skutecznie przeciwdziałać utrwaleniu się trendu migracyjnego.

Wydaje się, że poprawić należałoby działanie wielu instytucji, w tym także urzędów pracy. Ich działalność należałoby dostosować do obsługi powracających z zagranicy Polaków, a szczególnej staranności wymaga aktualizowanie ofert pracy w urzędach pracy.

Biorąc pod uwagę sytuację rodziny rozłączonej z powodu wyjazdu rodzica do pracy za granicę, można sformułować rekomendacje związane z budowaniem systemu pomocy dziecku i rodzinie w tej specyficznej sytuacji. Warto byłoby przeprowadzić cykl szkoleń dla pra-

cowników sektora pomocy społecznej, policjantów i kuratorów sądowych w zakresie prawnych i społecznych aspektów emigracji, a także poprawić przygotowanie szkół i nauczycieli na potrzeby powracających dzieci i rodziców. Warto rozważyć wprowadzenie instytucji nauczyciela wspomagającego na wzór brytyjskiego *teaching assistant*.

Monitorowanie zjawiska migracji zagranicznych (w tym migracji powrotnych) ma olbrzymie znaczenie ze względu na bardzo istotny wpływ jego skali i struktury na sytuację demograficzną i gospodarczą kraju, a także na płynność finansową systemów zabezpieczenia społecznego i konieczność oszacowania skali odływów dla poszczególnych krajowych systemów zabezpieczenia społecznego.

W kontekście monitorowania zjawiska migracji zagranicznych warto wypracować narzędzia umożliwiające skuteczne jego monitorowanie. Należałoby wypracować jedną i obowiązującą dla wszystkich państw członkowskich UE definicję migranta powrotnego, prowadzić rejestry i statystyki dotyczące powrotów Polaków zza granicy. Bez tych narzędzi bowiem ten sam strumień migracyjny w państwie wysyłającym i w kraju przyjmującym jest mierzony inaczej i dane nie mają porównania.

LITERATURA

- Brzezina i in. A., *Migracje zarobkowe z województwa opolskiego: przyczyny i charakterystyka pracy za granicą oraz warunki powrotu*, zespolony raport badawczy pod red. R. Jończygo, Fundacja Rozwoju Śląska oraz Wspierania Inicjatyw Lokalnych, Regionalny Ośrodek Europejskiego Funduszu Społecznego, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Katedra Ekonomii i Gospodarowania Środowiskiem, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole 2007.
- Dębowska O., *Migracje – wyniki aktualnych badań i analiz*, Małopolskie Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji, Kraków 2007.
- Frelak J., Roguska B., *Powroty do Polski – wyniki badań*, Warszawa, kwiecień 2008.
- Grabowska-Lusińska I. (red.), *Poakcesyjne powroty Polaków*, CMR Working Papers, Nr 43/(101), Warszawa 2010.
- GUS, *Migracje zagraniczne ludności*, Warszawa 2013.
- Iglicka K., *Poakcesyjne migracje powrotne Polaków: geneza, przyczyny i konsekwencje*, Biuletyn RPO, Warszawa 2010.
- Iglicka K., *Powroty Polaków po 2004 r. W petli pułapki migracji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Jażwińska-Motyłska E. (red.), *Kariery i mobilność społeczno-zawodowa migrantów poakcesyjnych*, CMR Working Paper, Nr 65(123), Warszawa 2013.
- Jończy R., *Warunki powrotu zagranicznych emigrantów zarobkowych do województwa opolskiego (w kontekście niedopasowań strukturalnych na opolskim rynku pracy)*, Pro Media, Opole 2010.

¹⁸ W Polsce podjęto do tej pory kilka inicjatyw rządowych bezpośrednio związanych z „promowaniem” zjawiska reemigracji. W większości posiadają one charakter instrumentów „miękkich”, np. uchwalenie ustawy o szczególnych rozwiązaniach dla podatników uzyskujących niektóre przychody poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z 25 lipca 2008 r. (tzw. abolicja podatkowa), której celem jest zmniejszenie obciążeń podatkowych osób zamierzających powrócić do kraju; Program Ministerstwa Spraw Zagranicznych *Bliżej pracy, bliżej Polski*; Program Masz Plan na powrót?; Portal www.powroty.gov.pl, prowadzony przez Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich; Program *Powrotnik. Navigacja dla powracających*; Program Stowarzyszenia Młodej Polonii w Wielkiej Brytanii *12 miast – wracać, ale dokąd?*; Projekt *Wracaj do Polski*; Program Zarządu Województwa Opolskiego Opolskie, tutaj zostaje!.

¹⁹ K. Iglicka, *Powroty Polaków...*, op. cit.

Lesińska M. (red.), *Polityka państwa wobec migracji powrotnych własnych obywateli. Teorie i praktyka*, CMR Working Papers, Nr 44/(102), Warszawa 2010.

Organiściak-Krzykowska A. i zespół, *Powroty z migracji wobec sytuacji na rynku pracy w Polsce*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2013.

Poakcesyjne migracje zarobkowe, Komunikat z badań BS/166/2013, Warszawa 2013.

Powroty z zagranicy mieszkańców województwa podlaskiego, Wojewódzki Urząd Pracy w Białymstoku, Białystok 2012.

Returns of Polish citizens from EU member states since 2004. Conclusions from selected studies

BEATA SAMORAJ-CHARITONOW
The Institute of Social Policy of the University of Warsaw

SUMMARY: *The article is an overview of selected studies carried out in Poland since 2004, since the advent of the so-called post-accession migration. At the beginning in article presents leading research centers dealing with issues of migration in Poland, then shows the state of research on international migration of Poles after 1989 and place of re-emigration in research on migration issues. The next section presents the assumptions, process and conclusions of the leading studies on the returns of Poles after 2004 which were implemented in Poland. At the end article presents briefly government's actions to encourage migrants to return to the Poland.*

KEY WORDS: *International migration, Poland, research centers, re-emigration, European Union*